

Zlatko Hasanbegović
Jugoslavenska muslimanska organizacija
1929. – 1941.
(U ratu i revoluciji 1941. – 1945.)

Biblioteka BOSANA
Bošnjački pisci u Hrvatskoj

Urednik biblioteke
Dževad Jogunčić

Nakladnici
Bošnjačka nacionalna zajednica
za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Medžlis Islamske zajednice Zagreb

Za nakladnike
prof. dr. Sead Berberović
prof. dr. Vlado Šakić
dr. Gzim Redžepi

Recenzenti
prof. dr. Ivo Banac
dr. sc. Stjepan Matković

Grafička priprema
Dario Molnar

Tisak
mtg-topgraf d.o.o., Velika Gorica

ISBN 978-953-55264-6-9

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 802994.

© ZLATKO HASANBEGOVIĆ, Zagreb 2012.
Nijedan dio ove knjige ne smije se umnožavati, preslikavati ni na bilo koji način reproducirati
bez autorova pismenog dopuštenja.

ZLATKO HASANBEGOVIĆ

JUGOSLAVENSKA
MUSLIMANSKA ORGANIZACIJA
1929. – 1941.
(U ratu i revoluciji 1941. – 1945.)

Zagreb, 2012.

*Lamiji,
Omeru i Nedimu*

Sadržaj

PRISTUP, PREDMET, IZVORI I ZAHVALE	9
---	---

I. UVOD

JMO u političkom životu Kraljevstva/Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1919.-1929.	17
---	----

II. “KRALJ I NAROD”. U DIKTATURI 1929.-1935.

Uspostava i obilježja šestosiječanjskog poretka	33
JMO u kraljevoj diktaturi do Sarajevskih punktacija 1933.	55
Muslimani pristaše kraljeve diktature. Uspom <i>Gajretova</i> nacionalizma, ustpostava Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije i “begovska” agrarna afera	94
Hercegovački disidenti JMO-a u kraljevoj diktaturi. Politička akcija Saliha Baljića i Muhameda Riđanovića	152
JMO od Sarajevskih punktacija do skupštinskih izbora 1935. Korijeni Jugoslavenske radikalne zajednice	167
JMO na skupštinskim izborima 1935.	180

III. “JEDAN KRALJ, JEDAN NAROD, JEDNA DRŽAVA”. U JUGOSLAVENSKOJ RADIKALNOJ ZAJEDNICI 1935.-1939.

JRZ i vlada Milana Stojadinovića	207
Ulazak u JRZ. Muslimanska organizacija protiv Jugoslavenske muslimanske organizacije	225
JRZ u Bosni i Hercegovini. Problem stranačke organizacije i unutarnjih odnosa	256
JRZ u Bosni i Hercegovini na općinskim izborima 1936. i srpska protuvladina akcija	313
Odnosi u JRZ-u u Bosni i Hercegovini i konkordatska kriza	332
JRZ u Bosni i Hercegovini od konkordatske krize do skupštinskih izbora 1938. Odjeci oporbenog sporazuma iz Farkašića	358
JRZ u Bosni i Hercegovini na skupštinskim izborima 1938.	386
Spahin “akreba medžlis”. Korijeni stranačkog rascjepa	423
<i>Spahina</i> Islamska vjerska zajednica. Između obnove vakufske autonomije i stranačkog nadzora	450

IV. OBNOVA AUTONOMISTIČKOG PROGRAMA I BORBA ZA SPAHINO NASLIJEĐE 1939.-1941.

Odnosi u JRZ-u u Bosni i Hercegovini od pada Stojadinovića do uspostave Banovine Hrvatske. Problem Bosne i Hercegovine u pregovorima Cvetković-Maček	503
Izbor Džafera Kulenovića za Spahina političko-stranačkog nasljednika	567
Kulenovićeve obnova autonomističkog programa i odjeci u političkom životu	593
U rascjepu između "Muslimanskog pokreta" za autonomiju Bosne i Hercegovine i JRZ-a	642
Obilježavanje godišnjice smrti Mehmeda Spahe i konačni stranački rascjep. Behmen protiv Kulenovića	702

V. EPILOG. U RATU I REVOLUCIJI

Od JRZ-a do ustaškog pokreta i Komunističke partije Jugoslavije. U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj	727
U žrvnju komunističke revolucije. Likvidacija stranačkih ostataka i sirijski egzil Džafera Kulenovića	781

VI. ZAKLJUČAK

823

SUMMARY

The Yugoslav Muslim Organization in the political life of the Kingdom of Yugoslavia, 1929 – 1941. In the War and Revolution, 1941 – 1945.	829
---	------------

POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

837

KRATICE

851

IZVORI I LITERATURA

853

KAZALO OSOBNIH IMENA

865

BILJEŠKA O AUTORU

880

Pristup. Predmet, izvori i zahvale

U knjizi se obrađuje političko djelovanje Jugoslavenske muslimanske organizacije (JMO) od uvođenja kraljeve diktature u siječnju 1929. do ratnog sloma Kraljevine Jugoslavije u travnju 1941. godine. Kao svojevrsni rasplet, u završenom se poglavlju (Epilog. U ratu i revoluciji) u obliku historiografske skice iznose osnovne obavijesti o djelatnosti stranačkih ostataka u Drugom svjetskom ratu i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH) te njihovoj sudbini nakon komunističkog preuzimanja vlasti 1945. i revolucionarnog obračuna sa svim zatečenim ostacima građanskih političkih struja. Završno poglavlje prelazi okvir postavljen glavnim naslovom knjige, pa zato predstavlja samo pregled problema koji zbog promijenjenog povijesnog konteksta traži poseban prikaz u sklopu šireg razmatranja o položaju bosansko-hercegovačkih muslimana te držanju i sudbini njihova vodećeg sloja u NDH i jugoslavenskom komunističkom poraću.

Unutar tako postavljenog predmetnog okvira u knjizi se podrobno raščlanjuju odnosi unutar stranke te korijeni stranačkog rascjepa koji je nakon smrti stranačkog prvaka Mehmeda Spahe 1939. glavno obilježje JMO-a, koji u stvarnosti već uoči Drugoga svjetskog rata prestaje opstojati kao jedna politička organizacija. Iako je težište na političkoj akciji, posebice se obrađuje stranačka pozadina odnosa u ustanovama islamske vjerske i vakufsko-prosvjetne samouprave (Islamska vjerska zajednica) u Bosni i Hercegovini, a koji su imali značajan utjecaj na šira političko-stranačka i društvena kretanja među bosansko-hercegovačkim muslimanima u razdoblju kraljeve diktature, ali i nakon skupštinskih izbora 1935. i poslijediktatorske obnove političkog života. S tim u vezi je i prikaz geneze, uspona i djelovanja nove muslimanske političko-stranačke elite u kraljevoj diktaturi, a koja je uz potporu režima, s više ili manje uspjeha, pokušala dovesti u pitanje položaj JMO-a kao jedinoga političkog predstavnika bosansko-hercegovačkih muslimana u Kraljevini Jugoslaviji. Sposobnost diktatorskog režima da pronađe svoja muslimanska uporišta, razmjerno ukorijenjena u cjelinu muslimanske društvene stvarnosti, predstavljala je jedan od važnijih razloga za napuštanje pasivne oporbe i preokret u politici vodstva JMO-a nakon skupštinskih izbora 1935. godine.

Kao dodatni istraživački problem postavilo se i pitanje postoji li uopće, i na koji način, JMO nakon 1929., i posebice 1935., kao samosvojna politička organizacija s vlastitim vodstvom, programom i ciljevima, a kao što je to bilo u parlamentarnom razdoblju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS). JMO je u kraljevoj diktaturi podijelio sudbinu svih ostalih zabranjenih političkih strana-

ka, pa se u tom vremenu stranačko djelovanje odvijalo isključivo u uskim okvirima sarajevskog vodstva koje nije pristupilo režimu, već je nastavilo održavati odnose s mjesnim prvacima i pristašama u pokrajini te s ostalim oporbenim skupinama u zemlji, iščekujući obnovu stvarnog parlamentarizma i političko-stranačkog života. JMO nakon 1935. formalno prestaje opstojati kao posebna stranka s vlastitom službenom stranačkom organizacijom i imenom već je dio Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ) koju su kao novu vladinu stranku tvorile i Slovenska ljudska (pučka) stranka i dio Narodne radikalne stranke. JRZ je prema stranačkom programu i statutu bio zamišljen kao nova i organska stranka, a ne samo krhka koalicija triju starih predšestosijećanjskih stranaka. U stvarnosti, svaka od triju sastavnica i dalje je neformalno djelovala kao posebna stranačka organizacija s vlastitim vodstvom, pristašama i često međusobno suprotstavljenim ciljevima, posebice u Bosni i Hercegovini, a koje je sve na okupu držao isključivo ostvareni položaj vladine stranke i potpora kraljevskog Namjesništva.

Dok se JRZ u Sloveniji (Dravska banovina) u cijelosti podudarao s ranijom Slovenskom ljudskom strankom, koja je zapravo i istoznačnica za JRZ na tom području, određivanje stvarne stranačke pripadnosti i prave pozadine političko-stranačkih prilika i odnosa u Bosni i Hercegovini predstavlja poseban istraživački problem. S tim u vezi, u knjizi se posebice usredotočuje na stranačku organizaciju JRZ-a i zamršene odnose između pristaša JMO-a i srpsko-pravoslavnog dijela stranke u Bosni i Hercegovini, proisteklog uglavnom iz mjesnih ostataka Narodne radikalne stranke. Tradicionalni stranački, a u svom temelju političko-nacionalni sukob između JMO-a i Narodne radikalne stranke, koji je obilježavao stranački život u parlamentarnom razdoblju prije 1929., ne samo da nije prevladan u okvirima JRZ-a, već je u pozadini visoke državne i stranačke politike "srpsko/pravoslavno-muslimanskog sporazuma" dodatno produbljen te kasnije pretočen u dramu Drugoga svjetskog rata u Bosni i Hercegovini. U tom sukobu "muslimanski JRZ" u stvarnosti sve do 1941. i dalje nastupa kao "bivši JMO", s vlastitim vodstvom, pristašama i prikrivenim autonomističkim stranačkim ciljevima, trajno suprotstavljenim srpsko-pravoslavnom dijelu stranke.

Djelovanje JMO-a u političkom životu Kraljevine Jugoslavije od 1929. do 1941. do sada nije bilo predmetom posebnog i cjelovitog historiografskog istraživanja. U klasičnom djelu o JMO-u u Kraljevini SHS Atif Purivatra je ponudio i kraću skicu političko-stranačkog razvitka u kraljevoj diktaturi.¹ Prvi sintetski pri-

¹ Atif PURIVATRA, *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo 1977. [prva naklada Sarajevo 1974.], 297.-305.

kaz politike JMO-a od 1919. do 1941. sastavio je jedan od stranačkih utemeljitelja i kasniji disident Salih Baljić. Njegov prikaz nema obilježje kritičkoga historioografskog djela, već je nastao u posebnim okolnostima nakon Baljićeva uhićenja 1949., a u sklopu istražnog postupka koje su protiv njega vodile jugoslavenske komunističke vlasti.² Drugi prikaz djelovanja JMO-a nastao je 1952., također bez historioografskog aparata, kao dio internog elaborata, nepoznatog i dobro upućenog autora, o povijesti političkih stranaka u Kraljevini SHS/Jugoslaviji, sastavljenog, kao i u Baljićevu slučaju, za potrebe jugoslavenske političke policije (Udbe).³ Više autora je i u kasnijim radovima zahvatilo pojedine aspekte stranačke politike u razdoblju poslije 1929. godine, a među njima treba izdvojiti pionirski politički životopis Mehmeda Spahe autora Husnije Kamberovića i knjigu Adnana Jahića o islamskoj vjerskoj i vakufsko-prosvjetnoj samoupravi/Islamskoj vjerskoj zajednici u Bosni i Hercegovini u Kraljevini SHS/Jugoslaviji.⁴ Oba djela predstavljaju vrijedan i pouzdan historioografski doprinos poznavanju muslimanske političko-stranačke, društvene i vakufske problematike u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata. Određene obavijesti o politici JMO-a zastupljene su i u sintezama Šaćira Filandre i Mustafe Imamovića, kao i u djelima Ibrahima Kemure o muslimanskim kulturno-prosvjetnim društvima *Gajret* i *Narodna uzdanica*.⁵

U velikom broju radova o političko-stranačkim, kulturno-prosvjetnim i društvenim odnosima u Kraljevini Jugoslaviji, od kojih se dio navodi u popisu izvora i literature, nekoliko starijih temeljnih historioografskih radova rubno zahvaća i političko djelovanje JMO-a. U prvom redu riječ je o studijama Ljube Bobana o kompleksu hrvatskog pitanja do 1941., koje je u sebi uključivalo i problem položaja Bosne i Hercegovine i bosansko-hercegovačkih muslimana,

² HDA, SDS RSUP SRH, 004. 2., Salih BALJIĆ, "Razvitak političke aktivnosti muslimana u Bosni i Hercegovini".

³ *Istorija građanskih stranaka u Jugoslaviji*, sv. I., Beograd 1952., 333.-355.; *Istorija građanskih stranaka u Jugoslaviji*, I., Beograd 2008. [reprint], 323.-344.; *Istorija građanskih stranaka u Jugoslaviji*, II., Beograd 2008. [reprint], 98.-104.

⁴ Dana BEGIĆ, "Aktivnosti muslimanskih građanskih političara poslije skupštinskih izbora 1935. godine", *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, God. XVI, Sarajevo 1965., 173.-189; ISTA, "Pokret za autonomiju Bosne i Hercegovine u uslovima sporazuma Cvetković-Maček", *Prilozi*, br. 2, Sarajevo 1966., 177.-191.; Husnija KAMBEROVIĆ, "Politička djelatnost Mehmeda Spahe od 1929. do 1939. godine", *Historijska traganja*, br. 2, Sarajevo 2008., 143.-190.; Adnan JAHIĆ, "Obnova autonomije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini 1936. godine", *Prilozi*, 37, Sarajevo 2008., 95.-111.; H. KAMBEROVIĆ, *Mehmed Spaho (1883-1939). Politička biografija*, Sarajevo 2009.; A. JAHIĆ, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941)*, Zagreb 2010.

⁵ Šaćir FILANDRA, *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*, Sarajevo 1998.; Mustafa IMAMOVIĆ, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1998.; Ibrahim KEMURA, *Uloga Gajreta u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903.-1941.)*, Sarajevo 1986.; ISTI, "Muslimansko kulturno-prosvjetno društvo 'Narodna uzdanica' u uslovima šestojanuarske diktature", *Prilozi*, br. 24, Sarajevo 1988., 169.-182.; ISTI, *Značaj i uloga 'Narodne uzdanice' u društvenom životu Bošnjaka (1923.-1945.)*, Sarajevo 2002.

kao i odnosa Hrvatske seljačke stranke (HSS) prema JMO-u.⁶ Promjenjivo i nepostojano držanje HSS-a, te njegovih prvaka Stjepana Radića i Vladka Mačeka, prema pitanju muslimana i Bosne i Hercegovine značajno je usmjeravalo i određivalo taktiku i smjer političkog djelovanje vodstva JMO-a u Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Na Bobana se nadovezuje i studija Tomislava Iška o HSS-u u Bosni i Hercegovini u Kraljevini Jugoslaviji u kojoj je obrađeno i djelovanje muslimanskih pristaša stranke među kojima je bilo i disidenata JMO-a.⁷ Muslimanske su pristaše HSS-a u političkom životu nakon 1935. nastupale kao oporba Mehmedu Spahi i JRZ-u i posebna "Muslimanska organizacija", označavana i kao "muslimanski ogranak HSS-a", s izvornim autonomističkim programom JMO-a. Određene obavijesti o JMO-u sadrži i studija Tadora Stojkova o stranačkoj oporbi u razdoblju šestosiječanjske diktature.⁸ Stojkov je autor i nedovršene studije o vladi Milana Stojadinovića u kojoj su također rubno zahvaćeni i političko-stranački odnosi u Bosni i Hercegovini.⁹ Uspostavu kraljeve diktature, s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu, na temelju brojnog i neobjavljenog arhivskog gradiva obradio je Nedim Šarac.¹⁰

Vrijedne dopune poznavanju političko-stranačkih odnosa u Kraljevini Jugoslaviji, dijelom i u vezi s problematikom JMO-a, predstavlja i nekoliko novijih radova slovenskih i srpskih povjesničara. Djelovanje Slovenske ljudske stranke u kraljevoj diktaturi obradio je Jure Gašparič koji je dotaknuo i odnose s JMO-om, koji su nakon 1935. prerasli u uži stranački savez.¹¹ Najbolji uvid u represivna obilježja kraljeve diktature, izvan interpretativnih i ideoloških ograničenja starije jugoslavenske historiografije, pruža knjiga srpske povjesničarke Ivane Dobrivojević.¹² Političko djelovanje JRZ-a na području Srbije, ali i šira obilježja Stojadinovićeve vladavine obrađeni su u knjizi Dragana Tešića.¹³ Među novijim djelima je i knjiga Bojana Simića o političko-stranačkoj propagandi JRZ-a i Stojadinovićeve vlade.¹⁴ Određene obavijesti o JMO-u, ali i općim poli-

⁶ Ljubo BOBAN, "Zagrebačke punktacije", *Istorija XX veka. Zbornik radova*, IV, Beograd 1962., 309.-364.; ISTI, *Sporazum Cvetković-Maček*, Beograd 1966.; ISTI, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928-1941. Iz povijesti hrvatskog pitanja*, sv. I.-II., Zagreb 1974.

⁷ Tomislav IŠEK, *Hrvatska seljačka stranka u Bosni i Hercegovini 1929.-1941.*, Sarajevo 1991.

⁸ Todor STOJKOV, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929.-1935.*, Beograd 1969.

⁹ T. STOJKOV, *Vlada Milana Stojadinovića 1935.-1937.*, Beograd 1985.

¹⁰ Nedim ŠARAC, *Uspostavljenje šestojanuarskog režima 1929. godine. Sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo 1975.

¹¹ Jure GAŠPARIČ, *Sls pod kraljevo diktaturo. Diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929-1935*, Ljubljana 2007.

¹² Ivana DOBRIVOJEVIĆ, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1935.*, Beograd 2006.

¹³ Dragan TEŠIĆ, *Jugoslovenska radikalna zajednica u Srbiji 1935-1939.*, Beograd 1997.

¹⁴ Bojan SIMIĆ, *Propaganda Milana Stojadinovića*, Beograd 2007.

tičkim prilikama nakon 1935., sadrži i knjiga Mire Radojević o “Udruženoj opoziciji” koja je kao političko-stranački blok u Bosni i Hercegovini okupljala uglavnom srpske protivnike JMO-a i JRZ-a.¹⁵

Osim literature korištene za prikaz šireg političko-stranačkog i društvenog konteksta, ova je knjiga temeljno nastala na podlozi arhivskog gradiva iz više arhivskih fondova i zbirki u arhivima u Sarajevu, Beogradu i Zagrebu. U nedostatku stranačkog arhiva, korespondencija i ostavština najistaknutijih prvaka JMO-a, kao najkorisnija može se izdvojiti zbirka Milana Stojadinovića u Arhivu Jugoslavije u Beogradu koja predstavlja neiscrpno vrelo za istraživanje, ne samo uže stranačke povijesti JMO-a i JRZ-a, već i cjelokupnoga građanskog društva u Kraljevini Jugoslaviji. Dragocjene obavijesti, nastale radom upravnih vlasti, o djelovanju JMO-a i širim političkim i društvenim prilikama u dijelu Bosne i Hercegovine sadrži fond Kraljevske banske uprave Drinske banovine u Arhivu Bosne i Hercegovine u Sarajevu. U međuvremenu je dio gradiva iz fonda Kraljevske banske uprave Drinske banovine u Sarajevu objavljen u dvije knjige banskih izvješća o političkom stanju od 1929. do 1935. koje je priredio i popratio bilješka ma Andrej Rodinis iz Arhiva Bosne i Hercegovine u Sarajevu.¹⁶

Uz ove arhivske fondove, treba izdvojiti i vrijednu zbirku varia i ostalog gradiva u arhivu Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu te ostavštinu Fehima Spahe u Historijskom arhivu u Sarajevu. Osim arhivskog gradiva, obilato je korišten i suvremeni tisak i periodika koji su u nekim slučajevima, zbog nedostatka ostalog gradiva, i jedini izvor za istraživanje događaja i djelovanja pojedinaца. Među njima su, uz ostale, stranačko glasilo *Pravda*, glavno glasilo JRZ-a beogradska *Samouprava*, sarajevska *Muslimansku svijest* Munira Šahinovića te sarajevski dnevnik *Jugoslavenski list* i *Jugoslovenska pošta*, kao nezaobilazni izvori za istraživanje političko-stranačkih i društvenih prilika u Bosni i Hercegovini u Kraljevini Jugoslaviji.

Knjiga *Jugoslavenska muslimanska organizacija 1929.-1941. (U ratu i revoluciji 1941.-1945.)* nastala je na podlozi doktorske disertacije (*Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Jugoslavije 1929.-1941.*) obranjene 2009. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu pred povjerenstvom u sastavu prof. dr. Ivo Goldstein (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu), prof. dr. Ivo Banac (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) i dr. sc Zlatko Matijević (Hrvatski institut za povijest). Osim mentoru i članovima povjerenstva, zahval-

¹⁵ Mira RADOJEVIĆ, *Udružena opozicija 1935-1939.*, Beograd 1994.

¹⁶ *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini*, Knjiga 1 (1929-1931), [sabradio i uredio Dr. Andrej Rodinis], Sarajevo 2009.; *Izveštaji o situaciji u Drinskoj banovini*, Knjiga 2 (1932-1935), [sabradio i uredio Dr. Andrej Rodinis], Sarajevo 2010.

nost dugujem i kolegama i prijateljima s kojima sam bistrio pojmove i izmjenjivao misli te koji su na različite načine pridonijeli i nastanku ove knjige: dr. sc. Nikici Bariću, dr. sc. Xavieru Bougarelu, dr. sc. Husniji Kamberoviću, dr. sc. Philipu Galezu, dr. sc. Emily Grable, dr. sc. Adnanu Jahiću, Mini Kujović, Tomislavu Jonjiću, fra Petru Jeleču, Edinu Šakoviću, dr. sc. Mariu Jarebu, dr. sc. Vladimiru Geigeru, Vahidi Šeremet, Mirni Vaupotić-Murati, dr. sc. Amiru Kariću, mr. sc. Asimu Zubčeviću i Kemal Mujiću. Zahvalnost dugujem i zaposlenicima arhiva, muzeja i knjižnica u Sarajevu, Beogradu, Ljubljani i Zagrebu koji su mi pomogli u korištenju arhivskoga gradiva na podlozi kojeg je i nastala ova knjiga. Među njima posebno se zahvaljujem Angeliki Milić iz Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu i Ahmetu Zulfikarpašiću iz Bošnjačkog instituta u Sarajevu. Hvala i Almi Leki iz Historijskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu, Almiri Alibašić iz Historijskog arhiva u Sarajevu, Azri Gadžo-Kasumović iz Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, Katarini Jurjavčič iz Muzeja novejšeg zgodovine Slovenije u Ljubljani, dr. sc. Izetu Šabotiću iz Arhiva Tuzlanskog kantona u Tuzli, Midhatu Kasapu iz Opće biblioteke Zenica i Zorici Netaj iz Arhiva Jugoslavije u Beogradu.

Slikovni materijal sastavni je dio knjige, nadopuna teksta i prinos boljoj dokumentarnosti, ali i lakšem suživljavanju s povijesnom stvarnošću. Fotografije su i prvorazredno povijesno vrelo, često rječitije od pisanih izvora, pa su svi oni koji su mi nesebično ustupili dijelove svojih osobnih ili obiteljskih pismohrana u neku ruku postali i suautorima ove knjige. Hvala Kenanu Spahi, Izetu Spahi, Emimi Kadić r. Spaho, rahmetli Seadu Đonlagiću, Nadiru Bičakčiću, Fikreti Gavrankapetanović, Nihadu Halilbegoviću, Azri Kurbegović, Fahri Mešinović, Ašidi Drače r. Hadžilhasanović, Izetu Riđanoviću, Kadri Hadžiefendiću i Pavlu Kaluđerčiću, svi iz Sarajeva, Džaferu Kulenoviću iz Chicaga, Nedimu Šuljku iz Istanbula, Jasmini Molls r. Hadžibaščajušević iz Münchena, Sulejmanu Muliću iz Konjica, Alici Kulenović r. Hadžić, Zumruti Muzurović r. Filipović, Vasvi Musemić r. Begtašević, Ismetu Baljiću i Ibrahimu Afgan, svi iz Zagreba, Behiji Mesinoglu (Mešinović) iz Trsta, Abidi Pehlić iz Mostara, Sadeti Buljubašić r. Pozderac, Seniji Buljubašić-Jeremić i Husniji Kurtoviću, svi iz Beograda.

Zahvaljujem recenzentima prof. dr. sc. Ivi Bancu i dr. sc. Stjepanu Matkoviću s Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu. Na kraju, posebna zahvalnost Dževadu Jogunčiću iz Bošnjačke nacionalne zajednice, prof. dr. sc. Vladi Šakiću, ravnatelju Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu i Mirsadu Srebrenikoviću iz Medžlisa Islamske zajednice Zagreb, ustanova čijim je sunakladničkim naporom ova knjiga izašla iz tiska.

U Zagrebu, travnja 2012.